

FTAXP 10.79.01
ӘОЖ 343
JEL K14

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2024-1-1-44-48>

ТУЛЕБАЕВА А.С.,*¹

З.Ф.М., сениор-лектор.

*e-mail: a.tulebayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0001-7184-2403

БУКАЛЕРОВА Л.А.,²

З.Ф.Д., профессор.

e-mail: bukalerova-la@rudn.ru

ORCID ID: 0000-0003-2794-5074

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Ресей халықтар достығы университеті,

Москва қ., Ресей

ҚЫЛМЫСҚА БАРҒАН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕЛИНКВЕНТТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТАРЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада қылмысқа барған жасөспірімдердің девианттық, оның ішінде, делинквентті мінез-құлықтарының мәселелері сараланды. Сонымен қатар мұнда жасөспірімдердің девианттық мінез құлықтарының пайда болу себептері, олармен күрес жолдары, алдын алу мәселелері қарастырылды. Сонымен қатар қылмысқа барған жасөспірімдердің құқықтық қатынастарда жеке дара түсініктері мен ерекшеліктері зерттелді. Бұл мақалада делинквентті мінез-құлықтың әртүрлі аспектілері және оның қалыптасу механизмі зерделенді. Қылмысты әлеуметтік тұрғыда зерттеу мен жеке тұлғаны әлеуметтендіру мәселелері, жасөспірімдерге әсер етуші орта, «қылмыстық бедел» түсінігінің ортаны бұзу мәселелері қамтылды. Бұл жұмыс кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс деңгейін төмендету мәселелерін шешуге кешенді психологиялық-педагогикалық тәсілді қарастырады.

Тірек сөздер: девианттық мінез-құлық, делинквентті мінез-құлық, нигилизм, кәмелетке толмағандар, жасөспірім, мінез-құлық нормалары, қылмыс, құқық бұзушылық.

Кіріспе

Қылмыс қоғамды бүлдіретін әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырылады. Қоғамдық қауіптілік деңгейіне жеткен және қылмыстық заңмен анықталған девиантты мінез-құлықтың салыстырмалы түрде тұрақты кең таралған түрі ретінде анықтауға болады. Кәмелетке толмағандар мен жастар арасындағы қылмыс түсінігі 14 пен 29 жас аралығындағы жас топтарымен байланысты, дегенмен бірқатар тенденциялар кіші жас топтарында да орын алады. ҚР Қылмыстық кодексінің 80 бабына сәйкес кәмелетке толмағандар деп қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта жасы он төртке толған, бірақ он сегізге толмаған адамдар танылады [1].

Делинквентті мінез-құлықтың себептерін бірден бірнеше пәндер – әлеуметтану, психология, құқықтану зерттейді. Қазақстанда бұндай балалар мәселесі негізінен социологтардың, заңгерлердің, криминологтардың және басқа да мамандардың еңбектерінде қарастырылды. Оларды зерттеу заңсыз мінез-құлық себептерін, қылмыскердің дүниетанымын және құқық бұзушылықтың жалпы заңдылықтарын ашуға көмектеседі. Мінез-құлық нормалары мен ауытқуларды бағалаудың бірнеше тәсілдері бар. Әлеуметтік көзқарас қоғамдық қауіп немесе адам қауіпсіздігі идеясына негізделген. Оған сәйкес қоғамға және адамның айналасындағы адамдарға анық немесе ықтимал қауіпті мінез-құлық девиантты деп жіктелуі керек.

Сонымен делинквентті мінез-құлыққа қылмыстық жазаға әкеп соқпайтын ұсақ бұзақылық құқық бұзушылықтардың әртүрлі түрлері жатады, қылмыстық мінез-құлыққа қылмыстық

жазаға әкеп соғатын әрекеттер жатады. Бірақ делинквентті де, қылмыстық мінез-құлық та белгілі бір тұлға жататын әлеуметтік, мәдени және жас топтарына байланысты ерекшелігі бар ауытқулардың түрлері [2]. Бір адам немесе топ үшін ауытқу болатын зат басқа немесе басқалар үшін әдет болуы мүмкін. Жоғарғы тап өзінің мінез-құлық нормасын санайды, ал басқа тап өкілдерінің, әсіресе төменгі топ өкілдерінің мінез-құлық ауытқуы деп санайды. Мінез-құлық топтың мәдени нормаларына қатысты. Бірақ делинквентті мінез-құлық елдің заңдарына қатысты абсолютті. Төменгі әлеуметтік тап өкілдерінің көше тонауын қалыпты табыс түрі немесе әлеуметтік әділеттілікті орнату тәсілі деп санауға болады. Бірақ бұл ауытқу емес, қылмыс, өйткені абсолютті норма бар – тонауды қылмыс ретінде квалификациялайтын құқықтық норма [3].

Қаланың қылмыстар жиі орын алатын аймақтары криминогендік деп, ал тұрғындардың құқық бұзушылық әрекеттерге жиі баратын санаттары тәуекел топтары деп аталады. Олардың ішінде, әсіресе, жастар бар. Бұл тенденцияның қайнар көзі – биологиялық және әлеуметтік жетілу дәрежесінің, жасөспірімнің өзіне қоятын талаптары мен қоғам тарапынан қойылған талаптар арасындағы сәйкессіздік. Дамып келе жатқан ағзаның физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты жасөспірім белсенділіктің жоғарылауымен сипатталады, бірақ әлеуметтік жетілмегендіктен ол өзін-өзі бақылауға әлі дайын емес. Ол өз әрекетінің барлық салдарын болжауды білмейді, жеке адамның бостандығы мен тәуелсіздігін дұрыс түсінбейді [4].

Материалдар мен әдістер

Қарастырылған мәселені зерттеу барысында жасөспірімдердің девианттық, делинквентті мінез-құлықтарының мәселелерін реттейтін әрі қамтитын құқықтық жүйедегі заңнамалар мен статистикалық деректер, аталған мәселе бойынша тұжырым жасаған заңтанушы ғалымдардың еңбектері зерделенді. Зерттеу барысында шетелдік және отандық зерттеушілердің психологиялық-педагогикалық және әлеуметтік еңбектеріне салыстырмалы талдау жасалды.

Әдебиетке шолу

Бұл мәселе шетелдік ғалымдарды да, делинквентті мінез-құлықты балалардың тағдырына бей-жай қарамайтын отандық зерттеушілерді де қызықтырады. Қылмысқа барған жасөспірімдердің девианттық, делинквентті мінез-құлықтарының мәселелері бойынша келесідей ғалымдардың еңбектері сараланды: Е.В. Змановская, В.Д. Менделевич, А.Ю. Егоров, Е.Н. Кондрат, Л.С. Саблина, В.Н. Кудрявцев, Ш.Е. Джаманбалаева, С.И. Оспанов, А.Г. Сапрунов, Ж.И. Намазбаева, Л.О. Сарсенбаева, Т.М. Шалгимбаев, К.М. Арымбаева.

Негізгі ережелер

Кәмелетке толмағандар мен жасөспірімдер арасындағы қылмыстың ерекше белгілері:

Біріншіден, оның жоғары латенттілігі (яғни ашылған қылмыстардың толық болмауы). Соның салдарынан қылмыстың нақты деңгейі тіркелгеннен 2–3 есе жоғары. Кешігу келесі факторлармен байланысты:

- а) кәмелетке толған жәбірленушілер құқық қорғау органдарына үнемі хабарласа бермейді;
- б) қылмыстардың едәуір бөлігі өз ортасында жасалса, олар кейбір жағдайларда ата-аналарға, мұғалімдерге, полиция қызметкерлеріне хабарлауды болдырмайды;
- в) құқық қорғау органдарында қазіргі уақытта күштер мен ресурстар жеткіліксіз, сондықтан оларды ауыр қылмыстарға қарсы күреске шоғырландыруға тырысады, бұл ретте онша ауыр емес қылмыстар туралы мәлімдемелер (ал бұл кәмелетке толмағандар жасаған барлық қылмыстардың 4/5 құрайды, яғни ұрлық, бұзақылық, тонау) жиі тіркелмейді және оларға көп жағдайда ешқандай шара қолданылмайды [5].

Екіншіден, өскелең ұрпақ арасында, кәмелетке толмағандар арасында қылмыстық белсенділіктің жоғарылауымен сипатталады. Жасөспірімдер арасындағы қылмыс басқа жастар топтарымен салыстырғанда 1,5 есе жоғары.

Үшіншіден, кәмелетке толмағандар қылмысы негізінен топтық сипатта болады – жасалған 5 қылмыстың 3-і.

Төртіншіден, кәмелетке толмағандар мен жастардың қылмысы, ересектердің қылмысына қарағанда әлдеқайда көп, онымен күресу шараларына, отбасы, білім беру мекемелері, әлеуметтік қызметкерлер және қоғам тарапынан бақылау деңгейі «әлсіз». Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың жартысына жуығы ата-ананың қадағалауының жоқтығынан жасалады [6].

Тұрақсыз отбасымен қатар, білім беру және кәсіптік оқыту саласындағы балалардың құқықтарының бұзылуы да тұрақсыздандыратын факторлар екені сөзсіз. Мінез-құлықты алыстау механизмі нормативтік реттеудің өзара әрекеттесуін, тұлғалық ерекшеліктерін, оның нормаға қатынасын және нақты өмірдегі конфликті жағдайды талдау арқылы ашылады. Мінез-құлыққа шиеленіс жағдайының ауырлығы мен ұзақтығы, тұлғаның оған бейімделу ерекшеліктері және басқа факторлар әсер етеді. Қылмыстың өршіп тұрғаны фонында жастардың жаппай құқықтық нигилизмі төтенше жағдайлардың ережелері мен шараларының енгізілуіне әкеліп соқтырады, олар ақырында қалыпты өмір нормасына айналады.

Нәтижелер мен талқылау

Жастарға қылмыстық ықпалдың күшеюі нәтижесінде олардың санасы мен мінез-құлқында маңызды өзгерістер орын алады.

Біріншіден, оның әлеуметтік әл-ауқаты айтарлықтай өзгерді. Онда жастар мен жасөспірімдер қылмысының өсуіне байланысты қауіптілік сезімі басым (бұл ұлдарға қарағанда қыздарда жиі кездеседі). Жас жігіттер арасында қылмыстың осы түріне байланысты әлеуметтік салауаттылық, бір жағынан, оған немқұрайлы қараумен, екінші жағынан, өшпенділікпен сипатталады. Қарама-қарсы болып көрінетін бұл сезімдер бір-бірімен толығымен байланысты және бірін-бірі толықтырады. Дегенмен, олардың қарым-қатынасы өз алдына қауіпті, өйткені қылмысқа өшпенділік немесе немқұрайлылық танытатын максималист жас жігіт, әдетте, оған қарсы тұруға дайын емес. Бір жағдайда ол жәбірленуші, ал екіншісінде қылмысқа қатысушы болады. Екі жағдайда да қылмысқа қарсы тұру мүмкін емес.

Екіншіден, жастардың басым бөлігінің құқық қорғау органдарына қылмыспен күресуде көмек көрсетуге құлықсыздығы байқалады. Бұл ұстанымның қылмыс әлемінің ықпалымен ғана емес, құқық қорғау органдарының қызметіне баға берумен де байланысы болса керек. Көбінесе полиция қызметкерлеріне мазақ ретінде лақап аттар қою жастар арасында кең таралғаны кездейсоқ емес.

Үшіншіден, жастарға криминогендік әсер етудің бірдей маңызды көрінісі – олардың санасына және мінез-құлқына қылмыстық субмәдениет элементтерінің, ең алдымен, «қылмыскер жаргоны», қылмыстық түрме фольклорының және типтік түрме тақырыптары бар тату-суреттердің енуі. «Қылмыскер жаргоны» әсіресе жас жігіттердің қарым-қатынасында жиі қолданылады, олардың арасында басқа жастармен қарым-қатынас кезінде қылмыстық әлемге тән лексиканы үнемі қолданатындар көп. Бұл былайша айтқанда еліктеу.

Төртіншіден, қазіргі жағдайда жастардың мінез-құлқын құқықтық реттеушілерді әлсірету өте маңызды. Бұл, ең алдымен, құқықтық нигилизмнің кеңеюімен және құқық бұзушылыққа жол беруге деген көзқарастың қалыптасуымен байланысты. Жасөспірімдердің көпшілігі құқық бұзушылық жасауға әбден болатын жағдайларды мойындайды. Бастауыш, орта кәсіптік және негізгі жалпы (9 жылдық) білімі барлар қылмыс жасау мүмкіндігін мойындайды. Көбінесе құқық бұзушылықтарды толық емес немесе толық тоғыз жылдық бастауыш кәсіптік білімі бар 16 мен 21 жас аралығындағы жастар жасайды. Жұмыс істейтін және оқитын жастар арасында көше қылмыстары басым. Әкімшілік құқық бұзушылық қыздар арасында жиі кездеседі [7].

Қорытынды

Қорытындылай келе, құқық бұзушылық заңда және өзге де нормативтік құқықтық актілерде белгіленген тәртіп ережелерін сақтамау. Олар теріс қылық және қылмыс болып екіге бөлінеді. Теріс әрекеттерге қоғам белгілеген талаптар мен мінез-құлық ережелерін бұзу жатады.

Қылмыс – бұл қоғамға қауіпті және қылмыстық жауаптылық туғызатын әрекет. Екі ұғым да – теріс қылық пен қылмыс – әлеуметтік-психологиялық білім тұрғысынан да қарастырылады және жеке тұлғаның делинквентті мінез-құлқын білдіреді.

Сонымен кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарына әсер ететін көптеген факторлар бар, бірақ олардың өзі құқыққа қарсы мінез-құлықтың қалыптасуының шарты және оның себебі олардың өзара әрекеттесуінде жатыр. Кәмелетке толмағандардағы ауытқушылық пен құқық бұзушылықтың пайда болуына әкелетін қауіп факторларының әсерін жою үшін олармен туылғаннан дерлік күресу қажет: отбасында, балабақшалар мен мектептерде жұмыс істеу, кәмелетке толмағандардың мінез-құлқы мен жүріс-тұрысын қадағалау, теледидар, смартфон, интернет желісінде маңызсыз ақпараттарды алуын қадағалау.

Бұндай күрделі кезең – бүкіл қоғам үшін сынақ, біз жас ұрпаққа, олардың жеке тұлға ретінде өміршендігіне, әлеуметтік кемелденуіне көңіл бөлуіміз керек. Сондай-ақ кәмелетке толмағандар арасындағы қадағалаусыз және құқық бұзушылықтың алдын алудың мемлекеттік жүйесіне арналған заң әзірлеу және қабылдау өте маңызды. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы заңының 34-бабына сәйкес, балалардың шығармашылық және ғылыми қабілетін дамыту үшін ұйымдар құруды, кино және бейнефильмдер, теледидар және радио хабарларын шығаруды, балаларға арналған газеттер, журналдар, кітаптар басып шығаруды қолға алу қажет [8].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // «Егемен Қазақстан» 09.07.2014 ж. № 132(28356). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
- 2 Кондрат Е.Н. Профилактика делинквентного поведения несовершеннолетних. – СПб., 2006. – 168 с.
- 3 Кудрявцев В.Н. Борьба мотивов в преступном поведении. – М., 2007. – 52 с.
- 4 Саблина Л.С. Криминогенное поведение несовершеннолетних. – СПб., 2003. – 352 с.
- 5 Джаманбалаева Ш.Е. Общество и подросток: социологический аспект девиантного поведения. – Алматы, 2009 г. – 278 с.
- 6 Оспанов С.И. Социология права. – Алматы: Раритет, 2007.
- 7 Бекмұратова Г.Т. Қазіргі кезеңдегі мінез-құлқында ауытқуы бар жеткіншектер тұлғасының өзіндік сана-сезімдердің ерекшеліктері / автореф. ... канд. психол. наук. – Алматы, 2008. – 30 с.
- 8 Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. 2002 ж. № 17. 154-құжат. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_

REFERENCES

- 1 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq kodeksi 2014 jylǵy 3 şildedegı No. 226-V QRZ // «Egemen Qazaqstan» 09.07.2014 j. No. 132(28356). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>. (In Kazakh).
- 2 Kondrat E.N. (2006) Profilaktika delinkventnogo povedenija nesovershennoletnih. SPb., 168 p. (In Russian).
- 3 Kudrjavcev V.N. (2007) Bor'ba motivov v prestupnom povedenii. M., 52 p. (In Russian).
- 4 Sablina L.S. (2003) Kriminogennoe povedenie nesovershennoletnih. SPb., 352 p. (In Russian).
- 5 Dzhamanbalaeva Sh.E. (2009) Obshhestvo i подросток: sociologicheskij aspekt deviantnogo povedenija. Almaty, 278 p. (In Russian).
- 6 Ospanov S.I. (2007) Sociologija prava. Almaty: Raritet. (In Russian).
- 7 Bekmūratova G.T. (2008) Kazırgı kezendegı minez-kūlqynda auytquy bar jetkınşekter tūlǵasynyn ózındik sana-sezimderdiñ erekselikleri / avtoref. ... kand. psihol. nauk. Almaty, 30 p. (In Kazakh).
- 8 Qazaqstan Respublikasyndaǵy balanyñ qūqyqtary turaly 2002 jylǵy 8 tamyzdaǵy N 345 Zańy // Qazaqstan Respublikasy Parlamentiniñ Jarşysy. 2002 j. No. 17. 154-qūjat. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_. (In Kazakh).

ТУЛЕБАЕВА А.С.,*¹

м.ю.н., сениор-лектор.

*e-mail: a.tulebayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0001-7184-2403

БУКАЛЕРОВА Л.А.,²

д.ю.н., профессор.

e-mail: bukalerova-la@rudn.ru

ORCID ID: 0000-0003-2794-5074

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Российский университет дружбы народов,

г. Москва, Россия

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕЛИНКВЕНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, СОВЕРШЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Аннотация

В статье выделяются проблемы девиантного, в том числе делинквентного поведения подростков, вовлеченных в преступную деятельность. Кроме того, здесь были рассмотрены причины возникновения девиантного поведения подростков, способы борьбы с ними и вопросы профилактики. Кроме того, были изучены отдельные понятия и особенности подростков, участвующих в преступных правоотношениях. В данной статье рассматриваются различные аспекты делинквентного поведения и механизм его формирования. Освещены исследование преступности с социальной точки зрения и проблемы социализации личности, среды, влияющей на подростков, проблемы среды понятия «криминальная репутация». В данной работе рассматривается комплексный психолого-педагогический подход к решению проблем снижения уровня преступности среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: девиантное поведение, делинквентное поведение, нигилизм, несовершеннолетние, молодежь, нормы поведения, преступление, правонарушение.

TULEBAYEVA A.S.,*¹

m.j.s., senior lecturer.

*e-mail: a.tulebayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0001-7184-2403

BUKALEROVA L.A.,²

d.l.s., professor.

e-mail: bukalerova-la@rudn.ru

ORCID ID: 0000-0003-2794-5074

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Peoples' Friendship University of Russia,

Moscow, Russia

THEORETICAL PROBLEM OF DELINQUENT BEHAVIOR OF MINOR AND ADULT CONSTITUENCY

Abstract

The article highlights the problems of deviant, including delinquent, behavior of teenagers involved in criminal activity. In addition, the reasons for the occurrence of deviant behavior among teenagers, methods of combating them, and prevention issues were discussed here. In addition, separate concepts and features of teenagers involved in criminal legal relations were studied. Various aspects of delinquent behavior and the mechanism of its formation are considered in this article. Illuminated study of crime from a social point of view and problems of socialization of personality, environment affecting teenagers, problems of the environment concept of "criminal reputation". In this work, a complex psychological-pedagogical approach to solving the problem of reducing the level of crime among minors is considered.

Key words: deviant behavior, delinquent behavior, nihilism, minors, youth, norms of behavior, crime, offense.